

Ա.Ս. ԳՐԻԲՈՅԵՂՈՎԸ 19-ՐԴ դԱՐԻ ՀԱՅ ՔՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ ՄՏՔԻ
ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԲ*

Կարեն Խանյան

Դարերի պատմություն ունեցող հայ-ռուսական գրական կապերը երբեք չեն սահմանափակվել միայն մշակութային շրջանակներում, գնալով իմաստավորվել են որպես ազգային-քաղաքական նշանակություն ունեցող դարակազմիկ երևույթ:

Պատահական չէր հայ գրականության մեծանուն դասական Հովհաննես Թումանյանի «Վան ու Երևան» հոդվածը՝ գրված 1915թ.: Մեծ Լոռեցին հոդվածի հենց մուտքում ընդգծում է. «Սրանից հարյուր տարի առաջ էր, որ ընկավ Երևանը, և ռուսաց հաղթական զորքը ներս մտավ Երևանու բերդը, խլեց Հասան խանից ասիական բռնակալության սիմվոլը՝ Լենկթեմուրի թուրը՝ դրկեց Պետրոգրադ ու ռուս օֆիցերները գրական երեկոյթ սարքեցին պարսիկ սարդարի պալատում, առաջին անգամ ներկայացրին իրենց մի ընկեր օֆիցերի՝ Ա.Ս. Գրիբոյեդովի գրած պիեսը՝ «Горе от ума»: Ռուս զորքի հետ Երևանի բերդ մտան մեր կամավորները իրենց ազգային դրոշակով և իրենց ժողովրդական երգերով, որոնցից մի նմուշ է բերում Խ. Աբովյանը իր «Վերքի» մեջ» [1]: Ինչպես տեսնում ենք, Մեծ Լոռեցին հայ-ռուսական համագործակցության մեջ ընդգծում է նաև գրական կապերի անհրաժեշտությունը ապագա սերունդների կյանքում: Դրա վառ արտահայտություններից է Ա.Ս. Գրիբոյեդովի անմահ կատակերգության հաղթարշավը, որն սկիզբ է առել Հայաստանում և արտոնում է մեզ հպարտությանը նշելու, որ «Խելքից պատուհաս»-ը ռուս գրականության առաջին ծիծեռնակներից է, որը բնավորվեց հայ իրականության մեջ: 1827թ. դեկտեմբերին Երևանի սարդարի պալատի դահլիճում հեղինակի ներկայությամբ առաջին անգամ բեմադրվեց «Խելքից պատուհասը»:

Պիեսը բեմադրել են ռուս սպաները: «Խելքից պատուհասը» երկրորդ անգամ, դարձյալ հեղինակի ներկայությամբ, բեմադրվեց Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, որը բացվել էր 1824 թվականին՝ կրելով այն ժամանակվա Ամենայն հայոց կաթողիկոս Ներսես Աշտարակեցու անունը: Հետաքրքիրն այն է, որ 19-րդ դարի 30-40-ական թթ. կազմակերպվում է նոր թատրոնի իր շենքով, խաղացանկով և անսամբլով, ինչպիսին էր Շերմազանյանի «Դարբասը»: Հաճելի է նշել այն հանգամանքը, որ թատերական այդ շարժմանը նպաստել են նաև Ա.Ս. Գրիբոյեդովի և՛ անմահ կատակերգությունը, և՛ նրա պայծառ անունը:

Թատերագետ Վ. Վարդանյանի հաղորդմամբ տեղեկանում ենք, որ Հայաստանի պետական մատենադարանում 1940-ական թթ. հայտնաբերվել է Գալուստ Շերմազանյանի «Նկարագրությունն ինչ-ինչ գործոց Կարապետ Եպիսկոպոսի» կատակերգությունը, որը գրվել է 19-րդ դարի 40-ական թթ. սկզբներին: Չնայած գեղարվեստական առումով աչքի չի ընկնում այդ երկը, սակայն գնահատելի արժեք է ներկայացնում նորաստեղծ հայ դրամատուրգիայի համար: Վ. Վարդանյանը նկատում է, որ պիեսում ակնբախ կերպով առկա է Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհասի» մերկացնող և խարազանող ուժի ազդեցությունը: Նա միաժամանակ նշում է, որ ամենայն հավանականությամբ

* Հոդվածն ընդունվել է 13.04.2015:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել Բ.Գ.Դ., պրոֆեսոր Ս.Խանյանը:

յամբ, Շերմագանյանը դիտել է Ներսիսյան դպրոցում Գրիբոյեդովի ստեղծագործության գլուխգործոց «Խելքից պատուհասը», յուրացրել նրա ավանդույթը: Վ. Վարդանյանը հայտնում է, որ Գ. Շերմագանյանն իր ժամանակին ժողոված է եղել Գրիբոյեդովի կյանքին վերաբերող բավական նյութեր, որոնք մինչև հիմա, դժբախտաբար, հայտնաբերված չեն: Միայն նրանց չնչին մասը մտել է նույն Շերմագանյանի «Նյութեր ազգային պատմության համար» աշխատության 9-րդ գլխի մեջ, որը վերաբերում է Գրիբոյեդովի ողբերգական վախճանին:

Հայ թատրոնի զարգացումը, ինչպես և ռուսականինը, ընթացել է բարդ ուղիներով: Առաջադիմական ուժերն ստիպված են եղել զաղափարական պայքար մղելու կերական և հետադեմ ուժերի դեմ: Այսպես՝ 1859թ. Ներսիսյան դպրոցի շենքում բեմադրվում է Միքայել Պատկանյանի «Միջի մարդ կամ մոցիքով» կատակերգությունը: Որպես հայ դրամատուրգիայի վաղ շրջանի ներդրում, պիեսն առաջին հերթին աչքի է ընկնում նրանով, որ հեղինակը նկատել ու քննադատել է հասարակության որոշ շրջանների արատավոր կողմերը, առանձնապես մոցիքություն բացասական դերը մարդկանց բարոյական կյանքում: Այսօրվա դիտակետից նույնիսկ զարմանալի է, երբ ծանոթանում են պահպանողականների հարձակումներին պիեսի ներկայացման առիթով: Այդ պայքարում առանձնապես աչքի ընկավ նրանց պարագլուխ Հակոբ Կարենյանը: Նա չէր հաշտվում պիեսի քննադատական ոգու հետ, գտնում էր, որ չի կարելի սև ներկերով արատավորել թիֆլիսի ազնվականության ներկայացուցիչներին՝ մոռանալով, որ ճշմարիտ արվեստի պարտականությունը կյանքի արատավոր կողմերը բացահայտելու և խարազանելու մեջ է: Բորբոքված Հակոբ Կարենյանը Միքայել Պատկանյանին անվանում է «Նոր Գրիբոյեդով»: «Մեղու Հայաստանի»-ի թերթի թղթակիցներից մեկը գրում է. «Հավաստի է, և համարձակ կարող եմ ասել, որ դուք հենց կկարդայիք առաջին և երկրորդ երեսը և զգվանքով կասեիք. «Զարմանում եմ հեղինակի վերա, որ նա ի լույս ընծայեց մի այդպիսի թատերգություն, որը կարելի է միայն բարեկենդանին ներկայացնել խաժամուժին և ոչ թե պատկառելի հասարակության առաջ»: [2]

Կարենյանը և նրա համախոհները դիմում են էջմիածնին, որի հետևանքով Միքայել Պատկանյանի պիեսն արգելվում է ներկայացնել Ներսիսյան դպրոցի բեմի վրա: Պատկանյանն իր պիեսի ներկայացումները տեղափոխում է Շերմագանյանի «Դարբասը»: Իր հերթին չի լռում նաև Մ. Պատկանյանը. որպես դրական օրինակ բերում է Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհասը» և ապացուցում նման պիեսների կարիքը հասարակական կյանքում: Նա գրում է. «Թատրոնական բեմի վրա ներկայացրած բնավորությունը երբեք չի կարելի ընծայել բոլորին: Գրիբոյեդովը, որի անունը հիշում է ինքը՝ պ. Կարենյանը, ցույց է տվել (իր հազվագյուտ «Горе от ума» կոմեդիայում), թե ինչպես Ֆամուսովի աղջիկ Սոֆիան իրա սիրողի հետ սաղ գիշերը փակված է իրա սենյակումը և աղախին Լիզան պահապան է կանգնած դռան մոտ և զարթեցնում է նրանց, որ աղջկա հայրը չգա և չտեսնի: Բայց էդոր համար, ոչ ոք չի ասել պ. Կարենյանցի պես, թե հեղինակը կանցել է էս պակասությունը բոլոր ռուսաց նշանելու աղջկերանց վրա դնել կամ ասել, թե բոլորը էդպես են անում, թե հայտնի է, էս հատվածը ռուսաց ազգի առտնին կյանքիցն է վեր առած»: [3]

Կրկնակի զավեշտական է Կարենյանի այդ վրդովմունքն այն առթիվ, որ գրողը ցույց է տվել բեմի վրա համբուրվելը: Այս առումով ևս Պատկանյանն ստիպված է վկայակոչել Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» պիեսը: Նա գրում է. «Մի՞թե պ. Կարենյանցի կարծիքով, Գրիբոյեդովն էլ չգիտեր քաղաքավարության կամ պարկեշտության կանոնները, երբ որ նա ոչ միայն լավ ընկերության, այլ սաղ աշխարհի մեջ, որտեղ շատերը անգիր գիտեն հռչակավոր «Горе от ума»-ի հեղինակությունը, նկարագրում է

հետևյալ տեսարանը և խոսակցությունը. «Էն անձինք, որոնց ստեղծել է Գրիբոյեդովը իրա կոմեդիումը, մտացածին չեն, այլ դուրս նիշած են բնությունից իրանց սաղ հասակովը, հանած են գործնական կյանքի հատակից: Կարծում եմ, որ էս կանոնները պահպանված ըլլեն իմ կոմեդիայի վոդևիլներումը, իսկ եթե ոչ, պ. կրիտիկոսը էտոնք էր պարտավոր ինձ ցույց տալու»[4]:

Դժվար չէ նկատել Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» պիեսի ազդեցությունը ոչ միայն հայ կատակերգության ժանրային ձևավորման, այլև դրամատուրգիայի տեսության զարգացման վրա:

Սակայն պետք է նշել, որ Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» կատակերգության առաջին բեմադրությունը հայ պրոֆեսիոնալ թատրոնում տեղի է ունեցել 1881թ.: Այդ տարվա հունվարի 8-ին Թիֆլիսի հայ դերասանական մշտական խմբի հայերեն լեզվով իրականացված ներկայացումը խոշոր իրադարձություն էր հայ թատրոնի կյանքում: Ընդգծենք նաև, որ Գրիբոյեդովի պիեսի բեմադրությունը ոչ ռուսական բեմի վրա առաջինն է, որ իրականացվեց հայոց բեմում: «Փորձ» ամսագիրը գրել է. «Այս տարվա հունվարի 8-ը նշանավոր օր պետք է համարվի այն ամենի համար, որոնց սիրելի է արվեստը: Այդ երեկո հայ դերասանների մշտական խումբը ներկայացրեց Գրիբոյեդով ռուս բանաստեղծի անմահ կոմեդիան: Այդ գրվածքի ներկայացնելը մեծ պատիվ է բերում հայկական թատրոնի վարչությանն, ըստ որում մինչև այժմ աշխարհիս և ոչ մի բեմի վրա ներկայացված չեն այդ կոմեդիայի թարգմանությունը»[5]:

Ուշագրավ է այն երևույթը, որ «Խելքից պատուհասի» առաջին ներկայացման ժամանակ գլխավոր կերպարի՝ Չացկու դերը մարմնավորել է հռչակավոր դերասան Պետրոս Ադամյանը, իսկ Սոֆիայի դերակատարը եղել է Սիրանույշը:

Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» պիեսի բեմադրության պատմությունը նոր ընթացք է ստանում 19-րդ դարի 90-ական թվականներին: Այս շրջափուլում աչքի է ընկնում ռուսական թատերական արվեստի առաջավոր ավանդույթներով կոփված Գևորգ Պետրոսյանը: Կրթություն ստանալով Պետերբուրգում՝ նա մի քանի տարի հանդես է եկել ռուսական բեմում, ապա տեղափոխվել հայրենի թատրոն: Հայտնի էր նաև նրա եղբայրը՝ Քրիստափոր Պետրոսյանը՝ նույնպես ռուսական թատրոնի գործիչ: Գևորգ Պետրոսյանի մարմնավորած դերերի պատկերասրահում առանձնահատուկ տեղ է հատկացված Գրիբոյեդովի Չացկուն: «Խելքից պատուհաս» կատակերգության նոր բեմադրությունը միաժամանակ դառնում է անհրաժեշտ պատասխան պահպանողական գործիչներին՝ ի նպաստ ռեալիստական արվեստի ավանդույթների ամրապնդման: 1893թ. Գևորգ Պետրոսյանը վերջնականապես եկել էր հայ թատրոն և հենց Չացկու դերով հանդես եկել «Խելքից պատուհաս» ներկայացման մեջ՝ արժանանալով տարբեր գնահատականների: «Արծազանք» թերթը «Խելքից պատուհասի» բեմադրությունը գնահատեց որպես անհրաժեշտ երևույթ հայ թատերական արվեստի բնագավառում, որովհետև, ինչպես ընդգծում է թերթը, նրանում ծաղրի ենթարկված երևույթները հատուկ էին նաև հայ իրականությանը: «Արծազանքն» ընդգծում է. «Անշուշտ, այդպիսի մի գրվածք ներկայացնելը շատ ավելի միտք ուներ, քան զանազան «Օրվա չարիքներ», «Երկրորդ երիտասարդություններ» և այլն»[6]: Հայ թատրոնի պատմությունը պարտական է նաև տաղանդաշատ դերասան Հովհաննես Աբեյանին, որը միայն ռուս դրամատուրգիայից խաղացել է մոտ 70 դեր՝ այդ թվում մարմնավորելով նաև Չացկու կերպարը:

Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ հայ մամուլի գնահատականը «Խելքից պատուհասի» բեմականացմանը միանշանակ չի եղել: Ինչպես ռուսական գրական միջավայրում, այնպես էլ հայ իրականության մեջ մոտեցումն ընթացել է իրար հակասող հա-

սարակական ուժերի դիրքորոշումից: Այս առումով կարևորում ենք նշել «Փորձ» թերթում տպագրված դրական, արդարամիտ հոդվածը Գրիբոյեդովի կատակերգության բեմադրության առթիվ և «Մեղու Հայաստանի»-ի 1881 թվականի 129-րդ համարում զետեղված ժխտողական գրախոսությունը՝ ZZ ստորագրությամբ:

Ծանոթանալով ZZ-ի ընդդիմախոսությանը՝ չես տարակուսում, որ այն գրված է հետադիմական կղերական ուժերի հայեցակետով: Այն ոչ միայն զարմանալի է, այլև զավեշտական: Զարմանալի այն իմաստով, որ հայ իրականության մեջ գտնվել է մի հայ «մտավորական», որը, հասարակական դիրքից ելնելով, ոչ միայն ժխտել է արժեքավոր այդ երկը, այլև շրջանցել է մի այնպիսի գրող-դիվանագետի հիշատակը, որը դեռևս 1819 թվականի փետրվարին եղել է Երևանում, ծանոթացել երկրի և ժողովրդի կացությանը, պատմական հուշարժաններին, այցելել էջմիածնի վանք, Մատենադարան, տպարան, դպրոց և այլուր: Հետագայում գեներալ Պասկևիչի բանակում որպես դիվանագիտական գրասենյակի պետ մասնակցել է Երևանի, Սարդարապատի, Նախիջևանի ազատագրմանը, պարզևատրվել «Երևանի գրավման համար» մեդալով: 1828-ին մասնակցել է Թուրքմենչայի պայմանագրի կնքմանը, ապա նշանակվել Ռուսաստանի լիազոր մինիստր Իրանում:

Թուրքմենչայի պայմանագրի 15-րդ կետով, որ մտցվեց Գրիբոյեդովի առաջարկությամբ և ջանքերով, պարսկահայերին թույլատրվում էր գաղթել Արևելյան Հայաստան: 50 հազար պարսկահայերի ներգաղթը նշանակալի իրադարձություն էր Հայաստանի պատմության մեջ:

Ինչպես վերը նշեցինք, ZZ-ի ժխտողական վերաբերմունքը «Խելքից պատուհաս» երկին անընդունելի է, որովհետև ZZ-ը (Ջեթ Ջեթյանը - Կ.Խ.) իրեն դրսևորել է որպես հետադիմական ուժերի ներկայացուցիչ՝ բացառելով գրական մի այնպիսի կարևոր երկի նշանակությունը, որն արժանացել է ռուս հեղափոխական-դեմոկրատ, հզոր գրաքննադատ Բելինսկու բարձր գնահատականին:

Ահա թե ինչ է բարբաջել «Մեղու Հայաստանի»-ի սյուներից մեկը՝ ZZ-ը: Նա իր հոդվածի վերնագիրը՝ «Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» կոմեդիան հայկական բեմի վրա», վերցրել է «Փորձ» պարբերականից: Հենց հոդվածի սկզբից նա հայտարարում է, որ իր հետաքրքրությունը շարժելու պատճառները մի քանիսն են, ու բերում է դրանք հերթականությամբ.

«Նախ՝ առաջին անգամ է, որ մենք հանդիպում ենք օտար մատենագրութեան մէջ յայտնի գրքի հայերեն թարգմանութեան վերայ քննադատութեան փորձին «Փորձ»-ի մէջ. երկրորդ՝ առաջին անգամն է, որ հայոց ներկայացումների մասին րէցէնգիա է գրվում «Փորձի » մէջ և երրորդ՝ թարմանութիւնը, հայոց լեզուն, հայ ներկայացումները «Փորձի» մէջ քննողը հանդիսանում է մի վրացի իշխան»[7]:

ZZ-ը զարմանում և քամահրանքով շեշտում է, թե ինչու «Խելքից պատուհաս»-ի հայերեն բեմադրությունը գնահատում է մի վրացի: Նման վերաբերմունքը անթույլատրելի գեշկության ամենացայտուն արտահայտություն կարելի է համարել: Ինչ է, վրացին չէ՞ր կարող արտահայտել իր կարծիքը՝ դրական կամ բացասական: Ինչ է, Նիկոլայ Մառը հա՞յ էր, որ ժամանակի՝ ազգությամբ մի շարք հայ հայագետների կարող էր դասավանդել և մատնացույց անել հայ մշակույթի խորքային ուսումնասիրության արդյունավետ ճանապարհը:

ZZ-ը, հիացած իր տգիտության և ազգային նեղ մտածողության շափաղումի վրա, իբր սրամտում է. «Գրիբոյեդովի թարգմանիչը կարող է պարծենալ, որ «Փորձ» ամսատետտրին մի կրիտիկոս շնորհեց, թէպէտև վրացի»[8]:

ՀՀ-ը ցեխ է շարտում նաև «Փորձի» խմբագրի վրա, որը վրացի ընկերոջ հոդվածի համար որպես ծանոթություն բերել է հետևյալ գրությունը. «Պարոն յոգուածագիրը (է-րիսթովը)՝ տեղական համակրելի և սրամիտ բանասերներից մէկը, հիմնադրապէս ուսումնասիրած է Գրիբոյէդովի կօմէդիան... և յայտնի է ռուս գրականութեան մէջ իւր հետազոտութիւններով այդ բանաստեծի կեանքի և գրուածքների մասին...»[9]:

ՀՀ-ը «Փորձի» խմբագրին քննադատում է, թե ինչու է նախապէս կարծիք հայտնում հոդվածագրի մասին՝ չթողնելով, որ ընթերցողը կարդա և նրա համեմատ գնահատի հոդվածագրի արժանավորությունը, շեշտելով, որ «Փորձ»-ի խմբագիրը «այս գլխից ստիպում է ընթերցողին, որ նա ընդունէ «Փորձի» մէջ տպած յօդուածը անպատճառ՝ իբրև մի երևելի գրչից բխած բան, և այս ամենը ինչո՞ւ համար, - որովհետև «Փորձն» է ասում, կարծում ենք, որ այդ շատ քիչ է, բայց շարունակենք ծանոթութիւնը»[10]:

Եվ ՀՀ-ը ամեն կերպ ծգտում է ընթերցողի վզին փաթաթելու իր կողմնակալ կարծիքը, որից նեխած ճահճի ձենձերահոտ է փչում: Նա «Փորձի» խմբագրին քննադատում է այն բանի համար, որ հայտնում է Էրիսթովի մոր հայ լինելը:

ՀՀ-ի նախապէս բերած ճամարտակութիւնները մի նպատակ են հետապնդում՝ ոչ թե ժխտել վրացի ընկերոջ կարծիքը Գրիբոյէդովի կատակերգության բեմադրության առթիվ, այլ խավարամտության իր որջից հարձակվել ու ոչնչացնել մեծանուն Գրիբոյէդովի դարակազմիկ երկը, որի լույսից առաջին հերթին սարսափում էին ոչ միայն ռուսական իրականության ազնվականության պահնորդ խավարամուլները, այլև նրանց հայ գաղափարակիցները: Այս է ճշմարտությունը:

«Մեղու Հայաստանի»-ի գաղափարախոս ՀՀ-ու առաջին հերթին կատաղում է «Փորձի» թատերախոսականի հետևյալ բնութագրումից. **«Այդ երեկոյ հայ դերասանների խումբը ներկայացրեց Գրիբոյէդովի անմահ կօմէդիան»** [11]:

Այս ընդգծումից հետո նա կրկին ու կրկին պահպանողականների անունից բորբոքված բացականչում է. «Մենք չենք հասկանում՝ պ. յօդուածագիրը «Անմահ» բառը ինչի տեղ է ընդունում... չենք հասկանում նույնպէս, թե այդ կօմէդիայի մէջ ինչ բան կա արդեօք անմահութեան արժանի»[12]: Եվ ոգևորված ինքն իր «հայտնագործություններով», նշում է, որ «խելքից պատուաս» կատակերգությունը զուրկ է ինքնուրույն մտքերից, նոր կենսահայեցողությունից, մարդկային հոգին ու միտքը բարձրացնող և ոգևորող աստվածային վսեմ զգացմունքներից: Նա գտնում է, որ պիեսի հեղինակը չի կարողացել ստեղծել ընդհանուր մարդկության համար հետաքրքիր բնավորություններ, գեղեցիկ պատկերներ:

ՀՀ-ը ամեն դէպքում Գրիբոյէդովի պիեսում գտել է դրական մի երանգ: Ինչպէս ինքն է նշում, «Մեր կարծիքով կօմէդիայի միակ նշանաւոր կողմը՝ նրա ուտանաւորի չափակցութիւնը և յանգերի կանոնաւոր ու յաջող ելևէջներն են, բայց այդ էլ կարող է միայն բուն ռուսին կամ բոլորովին ռուս գրականութեան նուիրուածներին հետաքրքիր անել, ինչպէս գրաբառականները կարող են պարծենալ հայր Բագրատունու «Հայկ Դիւցազնով», որի մէջ հայոց լեզուի ճոխութիւնն է երևում և այնչափ էլ երևելի է, որ շատ բան չի հասկացվում ինչպէս Գրիբոյէդովի կօմէդիան շատ տեղերում մութ է» [13]: ՀՀ-ը գյուտ արածի պէս հայտարարում է, թե ովքեր են անմահ: Ինչպէ՞ս կարելի է «մի որևիցե» Գրիբոյէդովի դասել այնպիսի անմահների շարքը, ինչպիսիք են Շեքսպիրը, Գյոթեն, Շիլլերը, Բայրոնը և ուրիշներ:

«Մեղու Հայաստանի»-ի սյուններից ՀՀ-ն առաջ է քաշում նաև մի ուրիշ խնդիր՝ այն համարելով իր կարծիքը հաստատող կարևոր փաստ: Նա նախ բերում է «Փորձ»-ի հոդվածից մի հարցադրում. «Մեր մէջ բնականապէս հարց է զարթում, թե ինչու ոչ մի

եւրոպական բեն չի փորձել ներկայացնելու այդ գրուածքը»[14]: Եվ հենց ինքն էլ, ըստ իրեն, պատասխանում է այսպես. «Որովհետև բենական կէտից այդ կօմէդիան աննշան, անպէտք է, որչափ էլ լաւ ներկայացնուի, այնուամենայնիւ, ծանծրայի է նա»[15]:

«Մեղու Հայաստանի»-ի պարոն հողվածագիրը առանց կոնկրետ օրինակ բերելու, լրիվ ժխտում է Գրիբոյէդովի պիեսի գլխավոր հերոսի՝ Չացկու կերպարի հաջողությունը, նրա մենախոսութիւնները համարում ոչինչ չասող, հասարակութեան համար ավելորդ խոսքաշար: Դեռ ավելին, ZZ-ը ընդգծում է. «Մի մարդ, որ Մալչալիին սիրուիուն՝ յիմար Սոֆիային է սիրում, մի մարդ, որ ինքն իրան հակառակելով մտնում է ամեն տեղ պատեհ թէ անպատեհ ժամանակ իւր մօմօլոգները ասելու... նա ծաղր է յարուցանում, ատելի ոչինչ: Ճշմարիտ, խղճալ կարելի է Չացկու վրայ... որպիսի դրութիւնների մէջ է գցում նրան հեղինակը [16]:

ZZ-ը ծնացնում է, որ իրեն հուզում է նաև «Խելքից պատուհաս»-ի թարգմանութեան հարցը և իբրև հույս է հայտնում, որ պիեսի թարգմանիչ Կ. Տեր-Աստվածատրյանը հետազայում տպագրելու համար կվերանայի և կիղկի այն: Սակայն անմիջապէս անցնում է գնահատման իր բացասական տեսադաշտին և նշում. «Մեր մէջ բնականապէս հարց է զարթնում. ինչո՞ւ հէնց «Խելքից պատուհասի» թարգմանութեան վերայ սկսեց «Փորձը» խօսել... ինչո՞ւ մինչև օրս լռեց և լռում է նա այն հեղինակների թարգմանութիւնների մասին, յորոնց մօտ Գրիբոյէդովը մի թգուկ է» [17]:

Ահա հենց այստեղ ZZ-ը լրիվ բացահայտում է տգիտութեան հասնող իր կողմնակալ վերաբերմունքը և՛ Գրիբոյէդովի, և՛ «Փորձի» վերաբերյալ ու ամբողջութեամբ անփամեջ դնում իր հետադիմական հայացքները, որ բխում են «Մեղու Հայաստանի»-ի պահեստավորած հետադիմական գաղափարաբանութիւններից:

Տարիներն անցնում էին՝ իրենց հետ բերելով նոր հետաքրքրութիւններ, նոր էջեր ռուս գրականութեան արագ զարգացող գեղարվեստական գրականութեան վերաբերյալ: Հետաքրքրութիւնների շրջանակի մէջ էր նաև Ա.Ս. Գրիբոյէդովը և՛ որպէս գեղագետ, և՛ որպէս հայ ժողովրդի նվիրյալ զավակներից մէկը: 1895թ. Ռուսաստանը և նրա մշակույթի մեծ բարեկամները տարբեր երկրներում նշեցին Ա.Ս. Գրիբոյէդովի ծննդյան 100-ամյակը: Այդ միջոցառումը լայն արծագանք գտավ նաև հայ իրականութեան մէջ: Խոսքը մի այնպիսի գործչի մասին էր, որպիսին Գրիբոյէդովն է, որի նպատականերից մեկն էլ եղել է հայ ժողովրդի կյանքի գեղարվեստական արտացոլումը: Այդ է վկայում նրա՝ հայոց կյանքից վերցրած «Ռադամիստ և Զենոբիա» ողբերգութեան ծրագիրը: Մի կողմից Ա.Ս. Գրիբոյէդովի հանդէպ ունեցած համակրանքը, մյուս կողմից 1890-ական թվականների քաղաքական խմորումները թելադրեցին ուշադրութեան կենտրոնում պահել և նշել մեծ գրողի 100-ամյա հոբելյանը: «Մշակը» գետնեց «Գրիբոյէդովի սպանութիւնը» հոդվածը՝ Հ. Ա. ստորագրութեամբ: «Թատրոն» ամսագիրը տպագրեց մշակութային հայտնի գործիչ Մինաս Բերբերյանի «Ա.Ս. Գրիբոյէդով» հոդվածը: 1898թ. «Նոր դարը» տպագրեց ռուս անվանի հայագետ-գրականագետ Յուրի Վեսելովսկու «Գրիբոյէդովը և հայերը» ուսումնասիրութեան հայերեն թարգմանութիւնը:

«Մշակում» տպագրված հոդվածում Հ. Ա.-ն (Առաքելյանը) պատմում է Գրիբոյէդովի սպանութեան մանրամասները՝ ըստ նրա սուրհանդակ Համբարձումի վկայութեան: Վերջինս ականատեսն է եղել այդ ողբերգական դէպքերի: Մինաս Բերբերյանն իր հոդվածում առաջին անգամ հանգամանալից բնութագրել է Գրիբոյէդովի գրական-հասարակական գործունեութիւնը: Վերոնշյալ հոդվածների հեղինակների հիմնական միտումը հայ և ռուս գրական կապերի լուսաբանմանը նոր թափ հաղորդելն էր: Դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ ռուս ռեակցիոն բուրժուանացիոնալիստական մամուլը («Նովոյե վրեմյա», «Մոսկովսկիե վեդոմոստի», «Կավկազ» թերթերը) տպագրում էր հերյու-

դանքների հասնող հողավածներ հայերի մասին: Նրանց դեմ հանդես էր գալիս Յուրի Ալեքսանդրովիչ Վեսելովսկին՝ վկայակոչելով Պուշկինի, դեկաբրիստների, Գրիբոյեդովի ջերմ վերաբերմունքը հայ ժողովրդի, նրա դարավոր հարուստ մշակույթի նկատմամբ և պահանջում վերջ տալ նման հեղուրանքներին: Նա խարազանում էր այն մարդկանց, ովքեր «փրփուրը բերաններին դրոտում և պարսավում էին հայերին»[18]:

Իրանում Ա.Ս. Գրիբոյեդովի գործունեությունը զայրացրել էր այդ երկրի իշխանություններին: Վախենալով Իրանում ռուս ազդեցության ուժեղացումից՝ Ֆաթհ-Ալի շահի հրոսակները հարձակվեցին ռուսական դեսպանատան վրա և սրի քաշեցին բոլոր աշխատողներին, այդ թվում և՛ լիազոր մինիստրին:

Գրիբոյեդովի դիակը տեղափոխվեց Թիֆլիս: Ճանապարհին, Դվալի լեռնանցքում Ա.Ս. Պուշկինը հանդիպել է Գրիբոյեդովի դիակը Թիֆլիս տանող սայլին: Հանդիպման վայրում աղբյուր-հուշարձան է կանգնեցված:

Գրիբոյեդովի ողբերգական մահը խոր վիշտ է պատճառել հայ ժողովրդին: Էջմիածնի մայր տաճարում հոգեհանգստի պատարագ է մատուցվել նրա հիշատակին: Ժողովրդի բազմությունն ամենուրեք դիմավորել ու ճանապարհել է Գրիբոյեդովի դիակը Թիֆլիս տանող սայլը: «Նելքից պատուհաս» կատակերգությունը թարգմանվել և բազմիցս բեմադրվել է հայկական թատրոններում: Ի հավերժացումն Գրիբոյեդովի հիշատակի՝ Երևանում 1975-ին կանգնեցվել է նրա հուշարձանը (քանդակագործ՝ Ն. Բեջանյան): Երևանում և Հայաստանի Հանրապետության այլ քաղաքներում կան Գրիբոյեդովի անվան փողոցներ ու դպրոցներ: Իր անկախությունը ձեռք բերած Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության մայրաքաղաքի կենտրոնական թիվ 3 դպրոցը կրում է ռուս հանձարեղ զավակ Ա.Ս. Գրիբոյեդովի անունը: Մայրաքաղաքի փողոցներից մեկը ևս կոչվում է երկու ժողովուրդների անձնուրաց այդ զավակի անունով: Երևանում և Ստեփանակերտում հաճախի կազմակերպվում են Գրիբոյեդովյան ընթերցանություններ: Նրա ստեղծագործությունները դարձել են ականավոր գրականագետների ուսումնասիրության առարկա: Երիտասարդ մասնագետները գիտական թեզեր են պաշտպանում անմահ գրողի գրական ժառանգության թեմաներով:

Հայ գրականության հզոր դեմքերից մեկը՝ Ավետիք Իսահակյանը, որին դեռևս 1915 թվականին Վալերի Բրյուսովն անվանել է Եվրոպայի ամրոցակից բանաստեղծ, Մոսկվայի փառապանծ 800-ամյակին նվիրած ողջույնի խոսքում ռուս գրական մեծագույն վարպետներ Կռիլովի, Պուշկինի, Գերցենի, Լերմոնտովի, Դոստոևսկու, Օստրովսկու և մյուսների շարքը սկսում է Գրիբոյեդովի անունից, ընդգծելով նրա անմոռանալի ծառայությունը հայ-ռուսական դարավոր բարեկամության ամրապնդման փառավոր գործում: Հիրավի այդպես է: Գրիբոյեդովի գործը այն անկյունաքարերից է, որի վրա հառնել է երկու ժողովուրդների անխախտ բարեկամության հավերժալույս շենքը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հ. Թումանյան, Ուսումնասիրություններ և հրապարակումներ, 1962, էջ 35:
2. «Մեղու Հայաստանի», 1860, թիվ 26:
3. «Մեղու Հայաստանի», 1860, թիվ 45
4. «Մեղու Հայաստանի», 1860, թիվ 47:
5. «Փորձ», 1881, թիվ 1:
6. «Արձագանք», Թիֆլիս, 1893, թիվ 41:
7. «Մեղու Հայաստանի», 1881, թիվ 129:

8. Նույն տեղում:
9. Նույն տեղում:
10. Նույն տեղում:
11. Նույն տեղում:
12. Նույն տեղում:
13. Նույն տեղում:
14. Նույն տեղում:
15. Նույն տեղում:
16. Նույն տեղում:
17. Նույն տեղում:
18. «Նոր դար», 1898, թիվ 201, 203, նոյեմբերի 7 և 8:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Ա.Ս. Գրիբոյեդովը 19-րդ դարի հայ քննադատական մտքի գնահատմամբ Կարեն Խանյան

Սույն հոդվածում քննարկվում են «Խելքից պատուհաս» կատակերգության առնչությունները հայոց թատերական կյանքի հետ: Նշվում է, որ «Խելքից պատուհասը» առաջին անգամ բեմադրել է 1827թ. դեկտեմբերի Երևանի Սարգսի պալատի դահլիճում՝ հեղինակի ներկայությամբ: Պիեսը բեմադրել են ռուս սպաները: Այն երկրորդ անգամ, դարձյալ հեղինակի ներկայությամբ, բեմադրվել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Ընդգծվում է, որ ինչպես ռուսական, այնպես էլ հայ իրականության մեջ պահպանողականները ժխտել են պիեսի հասարակական արժեքը, իսկ առաջադիմական ուժերը այն համարել են խոշոր ներդրում համաշխարհային թատերական մշակույթի պատմության մեջ:

Քանալի քառեր՝ գիտական կապեր, Թումանյան, Գրիբոյեդով, Խելքից պատուհաս», 1827 Երևան, «Մեղու Հայաստանի», «Փորձ», «Արծազանք», «Նոր դար», Հայոց թատրոն»:

РЕЗЮМЕ

А.С. Грибоедов в оценке армянских критиков XIX в. Карен Ханян

В данной статье определяется место комедии “Горе от ума” в армянской театральной жизни. Отмечается, что “Горе от ума” была поставлена в декабре 1827 года русскими офицерами в Ереване во дворце Сардара с участием автора. Комедия была поставлена во второй раз также с участием автора на сцене Нерсисяновской школы в Тбилиси. В статье подчёркивается, что как и в русской, так и в армянской действительности либеральные силы отрицали общественное значение пьесы, а передовые силы пьесу считали крупнейшим вкладом в мировую театральную культуру.

Ключевые слова: литературные связи, Туманян, Грибоедов, “Горе от ума”, Ереван-1827, “Мегу Айастани”, “Порц” “Ардзаганк”, “Нор дар”, Армянский театр.

SUMMARY

**A.S. Griboyedov in the assessment of the Armenian critical thought of the XIX century.
Karen Khanyan**

The article determines the place of the comedy "Wit Works Woe" in the Armenian theater life. It is noted that "Wit Works Woe" was staged in December, 1827 in Sardar's palace in Yerevan by the Russian officers with author's participation. The comedy was staged for the second time, also with participation of the author on a scene of the Nersisyan School of Tbilisi. The article emphasizes the idea that both Russian and Armenian liberal forces denied public value of the play, and the advanced forces considered the play the largest contribution to world theatrical culture.

Keywords: *literary ties, Tumanyan, Griboyedov, "Wit Works Woe", Yerevan-1827, "Meghu Hayastani", "Ports" "Arzagank", "Nor dar", the Armenian theater.*